

ՔՆԱՐԻԿ ՏԵՐ-ԴԱՎԹՅԱՆ ՀԱՅ ՍՐԲԱԽՈՍԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՄՈՒՏ ՀԵՏԱՉՈՏՈՂԸ

Թեև առաջացած տարիքում, սակայն գիտաստեղծագործական արդյունալից գործունեությունը շրջանում կյանքից հեռացավ հայագիտության մերօրյա երախտավորներից բանասիրական գիտությունների դոկտոր Քնարիկ Տեր-Դավթյանը: Ծնվել է 1926 թ. Իրանի Թավրիզ քաղաքում: 1934 թ. ընտանիքով հայրենադարձվել են Հայաստան: 1935-1945 թթ. սովորել է Երևանի Պուշկինի անվան միջնակարգ դպրոցում, իսկ 1945-1950 թթ.՝ ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետում: 1951-1953 թթ. ուսանել է նույն ֆակուլտետի ասպիրանտուրայում: 1951-1971 թթ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի հետ համագործակցելով ուսերեն է թարգմանել հայ միջնադարյան

գրականության տարբեր հուշարձաններ: 1972 թ.-ից աշխատել է ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում: 1975 թ. թեկնածուականատենախոսություն է պաշտպանել «Հայ վարքագրությունը 11-15-րդ դարերում» թեմայով: 1995 թ. դոկտորական թեզ է պաշտպանել «Քրիստոնեական գրականության զարգացման ուղիները Հայաստանում» (տպ. 1973 ռուսերեն) թեմայով:

Գիտական գործունեությունը սկսել է թարգմանական աշխատանքներով Անանիա Շիրակացու «Տիեզերագիտություն» (1962) և մի շարք վարքագրական գործեր ամփոփող «Հայ սրբախոսական գրականության հուշարձաններ» (տպ. 1973) գրքերով: Ք. Տեր-Դավթյանը զբաղվել է հայ միջնադարյան գրականության բնագրերի և հատկապես վարքագրական ու կրոնաբարոյախոսական թեմաներով գործերի ուսումնասիրությամբ, քննական բնագրերի կազմությամբ, ծանոթագրմամբ և ուսերեն թարգմանությամբ:

«Հայ վարքագրությունը IX-XI դդ.» (1980) գրքում անդրադառնում է վարքերի և վկայաբանությունների ժանրային կառուցվածքին, ժանրի զարգացմանը հինգերորդ դարից սկսած: Հայ սրբախոսական գրականության պատմությունը

ներկայացնում է ըստ վարքերի և վկայաբանությունների գրություն ժամանակի, որով հայ վարքագրությունը դիտարկվում է հայ գրականության և հայ ժողովրդի պատմության ընդհանուր շրջանակում: Նման մոտեցմամբ է կատարում նաև վարքագրական գրականության ընթացքի պարբերացումը: Այս մենագրության մեջ կարևոր այն գրույթն է առաջ քաշվում, որ սկսած V դարից և հատկապես Ավարայրից հետո, հայ վարքագրության հերոսները ոչ միայն դարձել են սրբակենցաղ և ճգնակյաց անձնավորություններ, այլև իրենց կարևոր ավանդն են բերել հայ մշակույթին, դպրությանը կամ էլ հանուն հավատի ու հայրենիքի նահատակներ են:

Տեսական այս գրույթներն ավելի մանրամասն շարադրմամբ և մինչև XVII դարը հասնող ժամանակային ավելի լայն ընդգրկմամբ ներկայացված են “Армянские жития и мученичества (V-XVII вв.)” (1995) գրքում: Առաջաբանում ներկայացվում է վարքագրական ժանրի ծագումն ընդհանուր քրիստոնեական գրականության շրջանակում և վերլուծվում դրա հետագա ընթացքը մեր գրականության մեջ: Շեշտվում է, որ հայ վարքագրությունը կրում է քրիստոնեության առաջին դարերի շունչը: Ինչպես նշում է Ք. Տեր-Գավթյանը, հայ սրբախոսական գրականությունը ներառում է վաղ շրջանի բյուզանդական և ասորական վարքագրությունը, որը գեղարվեստական ու թեմատիկ առումով մեծ ճանապարհ էր անցել քրիստոնեության առաջին նահատակներին նվիրված դատական ակտերից մինչև IV դարի կապադոկյան հայրերի գործերը:

Գրքում ծանոթագրություններով և համառոտ վերաշարադրմամբ ռուսերեն թարգմանությամբ ներկայացված են 20 վարք և 200 վկայաբանություն: 2011 թ. լույս տեսավ այս աշխատանքի հայերեն ընդլայնված տարբերակը, որում տեղ են գտել 30 վարք և 200 վկայաբանություն:

Բնագրերի գիտական քննությամբ ցույց է տրվում, որ հայկական առաջին վարքագրական հուշարձաններն ի հայտ են եկել ազգային ինքնուրույն գրականության ձևավորման շրջանում, կարևոր դեր խաղալով հայ գեղարվեստական արձակի սկզբնավորման գործում: Նշվում է, որ սրբերն ու նահատակները ներկայացվում են իդեալականացնելու սկզբունքով իբրև կատարյալ մարդիկ, ինչը միջնադարյան վարքագրության ընդհանուր հատկանիշ է: Գեղարվեստական արժանիքներով առանձնանում են Մեսրոպ Մաշտոցին, Շուշանիկ Վարդենուն, Վահան Գողթնեցուն, Ներսես Շնորհալուն ու Գևորգ Սկևռացուն նվիրված վարքերը:

Ք. Տեր-Գավթյանի գիտական հետաքրքրությունների երկրորդ ուղղությունը հայ միջնադարյան կրոնաբարոյախոսական բնույթի գործերի հրատարակումն էր: Այս շարքում առանձնանում է 1995 թ. լույս տեսած «Հայելի վարույն»-ը: Գրքի առաջաբանում անդրադարձ է կատարվում հիշյալ գործի գեղարվեստական առաձնահատկություններին, թարգմանության հանգամանքներին և

ձեռագրագիտական խնդիրներին: XV դարի սկզբին լատիներենով ստեղծված այս ժողովածուն ամփոփում է մոտ 60 հեղինակների կրոնաբարոյախոսական գործեր, որոնց նպատակն էր քրիստոնեական բարոյականությունը ժողովրդին պարզ և մատչելի լեզվով ներկայացնելը: Գիրքը հայերեն է թարգմանել Ստեփաննոս Լեհացին XVII դարում: Բնագիրը կազմելիս Ք. Տեր-Դավթյանը նախապատվություն տվել է այն ձեռագրերին, որոնք, ենթադրվում է, որ Լեհացու կենդանության օրոք և նրա հսկողությամբ են գրվել: Աշխատասիրողն ապացուցում է, որ հայերեն թարգմանությունը լեհերենից է արվել: Ժողովածուն ունի 246 միավոր պատմություն պարունակող 70 գլուխ: Ծանոթագրությունների բաժնում ցույց է տրվում, թե յուրաքանչյուր միավորը ինչպես է մուտք գործել հայ մատենագրություն, ինչ ձեռագրերով է վկայված և ինչ ժողովածուներում է հանդիպում:

Հայ վարքագրությանը նվիրված իր ուսումնասիրություններում Ք. Տեր-Դավթյանը ցույց տվեց, թե ինչպիսի հիմնարար արդյունքների կարելի է հասնել, երբ զուգորդվում են պատմաբանասիրական մոտեցումը և գրականագիտական վերլուծությունը, որոնք իրենց հերթին հիմնվում են ըստ ձեռագրային սկզբնաղբյուրների կազմված քննական բնագրերի վրա:

Իր գիտական գործունեությամբ նա կապող օղակ եղավ Մաշտոցյան Մատենադարանի և Գրականության ինստիտուտի միջև:

Ք. Տեր-Դավթյանը գիտական երկու արժեքավոր աշխատանքներով իր մասնակցությունը բերեց Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի ոգեկոչմանը՝ ռուսալեզու ընթերցողին ներկայացնելով Սեբաստիայի նահանգի հայության ֆիզիկական բնաջնջումը, ունեզրկումը և մշակութային կորուստները: Նա թարգմանեց ու հանգամանալից ուսումնասիրությամբ և ծանոթագրություններով հրատարակեց արևմտահայ նշանավոր մտավորական ու հասարակական գործիչ Կարապետ Գաբրիելյանի «Եղեռնապատում Փոքրոն Հայոց եւ նորին Մեծի մայրաքաղաքին Սեբաստիոյ» (*“История уничтожения Малой Армении и ее великой столицы Себастья”*, Երևան, 2015, 560 էջ) մեծարժեք գիրքը: Գաբրիելյանը փաստարկված ցույց է տալիս, որ Սեբաստիայում ևս հայերի ֆիզիկական ոչնչացումը վաղօրոք ծրագրված էր: Հիշյալ գործը ծանոթագրելու, առավել ևս ռուս ընթերցողին ներկայացնելու համար հարկավոր էին պատմաբանասիրական, ինչպես և XX դարասկզբի հայ իրականությանն ու ազգային կուսակցությունների գործունեությանը վերաբերող հանգամանալից ծանոթագրություններ, որոնք մանրամասնաբար կատարել է Ք. Տեր-Դավթյանը:

Նույն տարելիցի շրջանակում հետազոտողի հրատարակած երկրորդ գործը, որը սերտորեն կապված էր առաջինի հետ, Սեբաստիայի Ս. Նշան եկեղեցու 1809-1829 թթ. ավագերեց Հովհաննես Սեբաստացու «Պատմություն Սեբաս-

տիրոջ» գործի ուուսերեն թարգմանությունն է: Այն ընդգրկում է Սենեքերիմ Արծրունու Վասպուրականից տեղի հայության հետ Սեբաստիա գաղթելուց և Ս. Նշան եկեղեցու հիմնումից մինչև Սեբաստիայի 1820-ական թվականների պատմությունը: Հովհաննես Սեբաստացին (վախճանվել է 1830 թ.) օգտագործել է տեղային բնույթի այնպիսի ավանդություններ և վավերագրեր, որոնք վկայված չեն հայ մատենագրության մեջ:

Ք. Տեր-Գավթյանը ուուսերեն է թարգմանել նաև Թովմա Մեծոփեցու «Պատմութիւն Լանկ-Թամուրի», որը նվիրված է Հայոց Հայրապետական աթոռի 1441 թ. Ս. Էջմիածնում վերահաստատմանը՝ դարձյալ կից ուսումնասիրությամբ և ծանոթագրություններով:

Այս շարքում պետք է առանձնացնել Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմություն» ուուսերեն թարգմանությունը (Երևան, 2004): Քանի որ այս գործի, և հատկապես «Վարդապետութեան» գրաբարը բավական խրթին է, թարգմանությունը կարելի է դիտել նաև իբրև բնագրի մեկնություն:

Ք. Տեր-Գավթյանի հայ գրական մի շարք հուշարձանների ուուսերեն թարգմանությունները հետաքրքրություն ներկայացնելով արևելաքրիստոնեական, վրացական, սլավոնական, հունական և այլ ժողովուրդների համաբնույթ ստեղծագործությունների ուսումնասիրման համար, իրենց հերթին ուուսերենից թարգմանվել են այլ լեզուների:

Հայ մատենագրության հուշարձանները ուուսալեզու ընթերցողներին ծանոթացնելու շնորհակալ ու կարևոր գործը նա կատարել է իր կյանքի ուղեկցի՝ Մատենադարանի բազմամյա տնօրեն, երջանկահիշատակ Սեն Արևշատյանի հետ: Գիտական և մարդկային այս համակեցությունն էր, որ զարմանալի մեծ արդյունքների բերեց:

Կյանքի վերջին տարիներին Ք. Տեր-Գավթյանը զբաղված էր Սեն Արևշատյանի անտիպ և տպագիր աշխատությունները հրատարակության ու վերահրատարակության պատրաստելով: Արդեն լույս են տեսել «Բարդուղիմեոս Բոլոնիացու հայկական ժառանգությունը» (2014) և «Փիլիսոփայական մտքի ձևավորումը միջնադարյան Հայաստանում» ուուսերեն աշխատանքը, որ առաջին անգամ տպագրվել էր 1973 թ. (վերահրատարակվեց 2016 թ.):

Քնարիկ Տեր-Գավթյանի հիմնական աշխատություններն են.

Армянские жития и мученичества V-XVII веков, Ереван, 1994, 484 с.

Հայելի վարուց, Երևան, 1994, 420 էջ:

Новые армянские мученики (1155-1843), Ереван, 1998, 332 с.

Товма Мецопеци, *История Тимурленга и его преемников*, Ереван, 2005, 155 с.,

Հայկական Սրբախոսություն: Վարքեր և Վկայաբանություններ (V-XVIII դդ.), Երևան, 2011, 423 էջ,

Карапет Габикян, *История уничтожения Малой Армении и ее великой столицы Себастии*, Ереван, 2015, 558 с.

Ованнес Себастици, *История Себастии*, Ереван, 2015, 202 с.

Սեն Արևշատյանի հետ համատեղ հրատարակած գրքեր.

Анания Ширакаци, *Космография*, перевод с древнеармянского, предисловие и комментарии, 1962, 128 с.,

Агатангелос, *История Армении*, перевод с древнеармянского, предисловие и комментарии, Ереван, 2004, 336 с.